

احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر از منظر حقوق بین الملل دریاها و کنوانسیون های منطقه ای

اشرف خدادادی^۱

ایرج رضائی نژاد^۲ *

کارن روحانی^۳

چکیده

یکی از مسائل مهم در دریای خزر و خلیج فارس که برای منافع ملی جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت است مساله ساخت جزایر مصنوعی توسط دولت های مجاور و همسایگان در این آبها می باشد. ساخت جزایر مصنوعی توسط دولت های کرانه ای خلیج فارس و دریای خزر با کنوانسیون ۱۹۸۲ مطابقت دارد و مشروع است، اما کنوانسیون مطروحه بر لزوم توجه به حقوق همسایگان و حفظ محیط زیست دریایی در ساخت جزایر مصنوعی توجه خاصی مبذول داشته است. دولت های تأسیس کننده این جزایر نمی توانند برای جزایر مصنوعی، خط مبدأ و مناطق دریایی در نظر بگیرند و آنها فقط مجاز هستند که مناطق امن با شعاع ۵۰۰ متر برای آنها ایجاد نمایند. صدمات زیست محیطی بر اثر انتقال آثار این جزایر به خارج از قلمرو یک کشور می تواند به محیط زیست دولت های همسایه ضرر و آسیب وارد نماید. دولت ها مکلف هستند با توجه به یکپارچه بودن محیط زیست، برای پاسداری از محیط زیست درون مرزهای خود تدابیری اتخاذ نمایند تا دیگر کشورها از همسایگی آنها آسیب و ضرری نبینند. روش تحقیق در این مقاله روش توصیفی تحلیلی بر پایه گرد آوری داده های تجربی و بررسی کنوانسیون های بین المللی است. یافته ها نشان می دهد که در ایجاد جزایر مصنوعی باید حقوق زیست محیطی و منافع متقابل همسایگان دریایی مطمح نظر سازندگان این سازه ها قرار بگیرد و در صورت عدم توجه به منافع سایر دولت ها و تخریب محیط زیست دریایی، ساخت جزایر مصنوعی از منظر حقوق بین الملل دریاها نمی تواند که مشروع شناسایی گردد.

واژگان کلیدی: جزیره مصنوعی، خلیج فارس، دریای خزر، کنوانسیون های بین المللی و منطقه ای

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق بین الملل، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران.

۲. استادیار، گروه حقوق بین الملل، واحد چالوس، دانشگاه آزاد اسلامی، چالوس، ایران. (نویسنده مسئول)

* irajrezaeenezhad@iauc.ac.ir

۳. استادیار گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران.

مقدمه

در بیست سال اخیر احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر از رشد چشمگیری برخوردار شده است. از هشت کشور کرانه‌ای خلیج فارس و دریای عمان، کشورهای امارات متحده عربی، قطر، بحرین، کویت و عمان با دنبال کردن اهداف اقتصادی، صنعتی، سیاسی و ایجاد سکونتگاه به احیای زمین و ساخت جزایر مصنوعی در سواحل کشورهای خود اقدام نموده‌اند. همچنین از پنج کشور ساحلی دریای خزر، کشورهای ترکمنستان، قزاقستان و آذربایجان به دلیل برخورداری از سواحل کم‌عمق و با هدف ورود گردشگران خارجی، ایجاد جزایر مصنوعی را در برنامه‌های توسعه‌ای خود قرار داده‌اند. از منظر کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها مونت‌گوبی جامائیکا، دولت‌های ساحلی در آب‌های داخلی و دریای سرزمینی‌شان، می‌توانند جزایر مصنوعی احداث نمایند و در منطقه مجاور، اگر دولت ساحلی در کنار دریای سرزمینی، وجود منطقه انحصاری اقتصادی را نیز تثبیت کند و از حقوق حاکمه آن استفاده نماید، در این صورت تنها کشور ساحلی است که صلاحیت ایجاد جزایر مصنوعی در منطقه مجاور (نظارت) را خواهد داشت. طبق مواد ۶۰ و ۸۰ از کنوانسیون ۱۹۸۲، دولت‌های ساحلی همچنین در منطقه انحصاری اقتصادی و در فلات قاره نیز حق ساخت جزایر مصنوعی را دارند، اما دیگر دولت‌ها، طبق ماده ۸۷ فقط می‌توانند در دریای آزاد، جزایر مصنوعی خود را تأسیس نمایند. با این وجود، طبق بند ۸ ماده ۶۰ از کنوانسیون حقوق دریاها، تأسیسات و جزایر مصنوعی از خط مبدأ و مناطق دریایی که شامل آب‌های داخلی، دریای سرزمینی، منطقه مجاور (نظارت)، منطقه انحصاری اقتصادی و فلات قاره است، فاقد می‌باشند و دولت‌ها فقط می‌توانند، برای آن‌ها منطقه امن با شعاع ۵۰۰ متر ایجاد نمایند.

این مقاله که مطالب آن به روش توصیفی و تحلیل در اسناد بین‌المللی نگاشته شده، مندرجات آن بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و با بهره‌گیری از مقالات، ژورنال‌های خارجی و سایت‌ها از دو بخش متشکل شده است. بخش اول آن را به تبیین مفاهیم و تعاریف جزایر مصنوعی اختصاص داده‌ایم و بخش دوم را به مشروعیت یا عدم مشروعیت تأسیس جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر با کنوانسیون سازمان ملل درباره

حقوق دریاها مختص کرده‌ایم. به‌طور کلی هدف از نگارش این مقاله، پاسخ به این سؤالات بوده است: ۱- آیا احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر از منظر حقوق بین‌الملل درباره دریاها از مشروعیت برخوردار هست؟ ۲- آیا دولت‌های ساحلی می‌توانند بدون در نظر گرفتن حقوق و منافع دیگر دولت‌های همسایه و هم‌جوار خود به احداث جزایر مصنوعی مبادرت نمایند؟

مفهوم جزیره در حقوق بین‌الملل عرفی و موضوعی

مفهوم لغوی جزیره

جزیره طبیعی^۱ خشکی یا قطعه زمینی است که دور تا دور آن را آب فرا گرفته و از قاره کوچک‌تر هست. جزیره در زبان‌ها مختلف، متفاوت از یکدیگر است. مثلاً در زبان سوئدی جزیره، زمینی است که توسط آب فرا گرفته شده و ریشه این کلمه هندو باستانی^۲ و اکوا^۳ اروپایی است. در زبان انگلیسی، جزیره ایلند تلفظ می‌شود که با آب احاطه گشته و بعضی از آن‌ها به حدی کوچک هستند که حتی صندلی و چتر ساحلی به سختی روی آن‌ها قرار می‌گیرند و بعضی از آن‌ها به قدری بزرگ هستند که جمعیت زیادی را می‌توانند در خود جای دهند. جزیره جایی است که از طریق شنا کردن، قایق، پل و یا هواپیما بتوان به آنجا رفت و اگر از طریق زمینی بتوان به آنجا عبور و مرور کرد، دیگر آنجا جزیره نیست (Owe Ronstrom, 2009: 163-182).

مفهوم جزیره در حقوق بین‌الملل عرفی و موضوعی

جزیره در حقوق بین‌الملل عرفی پیش از انعقاد کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و منطقه مجاور، چنین مفهومی را در برداشته است که: جزیره باید دارای قابلیت کافی به منظور سکونت داشته باشد. این بدان معناست که به نظر می‌رسد در حقوق بین‌الملل عرفی، مسئله اندازه جزایر قبل از کنوانسیون مذکور مطرح بوده و مفهوم جزیره در بند ۱ از ماده ۱۰ کنوانسیون ۱۹۵۸ (Article 10 C.O.T.S.A.C.Z. 1958: 1) چنین مقرر شده: جزیره به عنوان قطعه‌ای از زمین و یا خشکی که به‌طور طبیعی به وجود آمده، اطراف آن را آب احاطه کرده و به هنگام مد، بیرون از آب است. در بند ۱ از ماده ۱۲۱ کنوانسیون

1. Natural Island.
2. Proto.
3. Akva.

۱۹۸۲ (Article 121 U.N.C.L.O.S.1982:1) حقوق دریاها که تکرار بند ۱ از ماده ۱۰ کنوانسیون ۱۹۵۸ آمده: جزیره طبیعی منطقه‌ای از زمین است که به‌طور طبیعی تشکیل شده، اطراف آن را آب فرا گرفته و در جزر و مد آب بالا هست (چرچیل، ۱۳۹۳: ۶۷).

تعریف جزیره مصنوعی و ویژگی‌های آن

طبق کنوانسیون‌های ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و منطقه مجاور و ۱۹۸۲ حقوق دریاها راجع به مفهوم جزایر طبیعی که اذعان می‌دارند، آن‌ها به‌طور طبیعی به وجود آمده‌اند، مفهوم مخالف، آن می‌شود که جزیره مصنوعی جزیره‌ای است که به شکل طبیعی به وجود نیامده، بلکه به دست بشر ساخته شده است (Aghai Diba, 2009: 3).

ویژگی‌های جزیره مصنوعی از منظر حقوق بین‌الملل دریاها عبارت‌اند از:

الف- قطعه‌ای از خشکی بودن: مطابق با حقوق بین‌الملل دریاها، یکی از ویژگی‌های جزایر مصنوعی قطعه‌ای از خشکی بودن هست.

ب- محاط بودن در آب: یکی از ویژگی‌های جزیره مصنوعی که به دست بشر ساخته می‌شود، این است که آب باید پیرامون آن را احاطه کرده باشد.

ج- بیرون ماندن از آب هنگام مد: یکی دیگر از ویژگی‌های جزیره مصنوعی، بیرون ماندن از آب در زمان مد و بالا آمدن آب دریا هست که باید جزیره مصنوعی هنگام مد دیده شود.

د- مکان و مدت زمان مشخص: جزیره مصنوعی آن است که در یک نقطه جغرافیایی مشخص و برای مدت زمانی معین برپاشده باشد و به عنوان ایستگاهی برای فعالیت‌های دریایی به کار رود. کنوانسیون سازمان ملل درباره حقوق دریاها ۱۹۸۲ برای جزایر مصنوعی از عباراتی همچون تأسیسات، بناها و سازه‌ها استفاده نموده است (بنایی، ۱۳۹۵: ۲۶-۳۰).

تاریخچه جزایر مصنوعی در اسناد بین‌المللی

علی‌رغم این تصور که ساخت جزایر مصنوعی، عملی مدرن و جدید است، اما در بسیاری از نقاط جهان سابقه طولانی دارد. در این گفتار تاریخچه جزایر مصنوعی مورد تفحص قرار می‌گیرد.

سازه‌های اولیه مصنوعی

سازه‌های اولیه مصنوعی در بسیاری از نقاط جهان دارای تاریخی طولانی است. جزایر مصنوعی باستانی مانند کرانوگ^۱ به دوران ماقبل تاریخ برمی‌گردد که در اسکاتلند و ایرلند کشف شده است و مراکز تشریفاتی نامادول^۲ در میکرونزی و جزایر اوروس^۳ در دریاچه تیتیکاکا^۴ جزو اولین جزایر مصنوعی هستند. در هلند ساخت جزایر مصنوعی، همیشه به عنوان راه‌حلی برای رفع مشکلات کمبود زمین مدنظر قرار گرفته بوده و جزایر مصنوعی اولیه را از طریق بسط و گسترش جزایر موجود و با ریختن شن، ماسه و یا سنگ در بستر دریا و یا با آمیختن چندین جزیره طبیعی، یک جزیره بزرگ‌تر، احداث می‌نمودند و سازه‌های شناور، در آب‌های ساکن و سازه‌های چوبی در آب‌های کم‌عمق‌تر مستقر می‌گشتند. (Mahmoodian, 2010: 1-3)

سابقه جزایر مصنوعی در اسناد و مذاکرات بین‌المللی

اگرچه در کنوانسیون‌های بین‌المللی به صورت محدودی به مسئله جزایر مصنوعی پرداخته‌اند، اما در هنگام تدوین این کنوانسیون‌ها مباحث گسترده‌ای مورد مذاکره قرار گرفت که به دلایل متعددی وارد کنوانسیون‌ها نگشته‌اند. مثلاً: اختلاف نظرها راجع به یک ماده از کنوانسیون به قدری است که در صورت وجود چنین ماده‌ای، امکان تصویب و پذیرش آن به صورت گسترده از بین می‌رود. لذا کمیته تدوین‌کننده برای جلب موافقت اکثریت ترجیح می‌دهد با حذف آن ماده به مقبولیت عمومی یک کنوانسیون بیافزاید. با این حال مباحث و مذاکراتی که در جریان تدوین یک کنوانسیون صورت می‌گیرد، دیدگاه‌های کشورهای و کارشناسان در این مورد به لحاظ حقوقی ارزشمند می‌باشند، چرا که آن‌ها می‌توانند زمینه‌ساز قواعد آینده و تا حدودی بیانگر عرف و رویه عمومی دولت‌ها تلقی گردند. در بین کشورهایی که برای جزایر مصنوعی طرح و پیشنهادهایی داشتند، می‌توان به کشورهای بلژیک و آمریکا اشاره نمود. مثلاً پیشنهاد بلژیک این بود که اگر کشوری در اثر ساخت‌وساز، آسیب‌دیده، این امکان را داشته باشد که به یک

1. Crannog.
2. Nan Madol.
3. Uros.
4. Titicaca.

سازمان مستقل برای اعمال برخی تغییرات و تعدیل‌ها رجوع نماید و به‌طور کیفی حقی را توصیف نماید و شروطی نیز برای تضمین فعالیت‌ها با توجه به منافع سایر کشورها وجود داشته باشند و تمام کشورها خود را با استانداردهای بین‌المللی که توسط یک سازمان مستقل، مثل: سازمان دریایی بین‌المللی (IMO) و یا مقام بین‌المللی بستر دریاها، اعلام می‌نمایند، تطبیق دهند، اما متأسفانه سایر کشورها با این پیشنهادها اتفاق نظر نداشتند و این مواد از پیش‌نویس کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها حذف گشتند تا همچنان ساخت‌وسازها در دریاها در ابهام و خلأ حقوقی باقی بمانند (فرچ‌پور تکالو، ۱۳۹۷: ۱۱۹-۱۲۲).

جزایر مصنوعی مدرن

این جزایر معمولاً با احیای زمین شکل می‌گیرند. اندازه جزایر مصنوعی از یکدیگر متفاوت است به‌گونه‌ای که جزایر کوچک صرفاً برای حمایت از یک ستون و یا از یک سازه می‌باشند و جزایر مصنوعی در ابعاد بزرگ به عنوان شهرهای جدید ساخته می‌شوند. در احداث جزایر مصنوعی، پوشش گیاهی از جمله مواردی است که استفاده می‌گردد. برای ساخت جزایر، پیمانکار چنین پروژه‌ای باید دارای گواهی‌نامه‌های مدیریت کیفیت (ISO 9001) و مدیریت محیط‌زیست (ISO 14001) باشد که این گواهی‌نامه‌ها و برنامه کیفیت پروژه باید توسط منتخب طرح تصویب گردد. در هنگام ساخت جزایر، امواج، جریان‌های آب، تغییرات در زمین و بادهایی که معمولاً غیرقابل پیش‌بینی هستند، باید مدنظر گرفته شوند (Ibid, 2010: 1-3).

بررسی مشروعیت جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر از نظر حقوق

بین‌الملل دریاها

در بخش دوم از پژوهش حاضر، مشروعیت یا عدم مشروعیت احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر از منظر حقوق بین‌الملل دریاها را مورد بررسی قرار می‌دهیم و سپس مشروعیت احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر را با کنوانسیون‌های سازمان ملل درباره حقوق بین‌الملل دریاها مطابقت می‌دهیم.

احداث جزایر مصنوعی طبق کنوانسیون‌هایی راجع به دریاها

در این قسمت به کنکاش مشروعیت یا عدم مشروعیت احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر طبق کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و منطقه مجاور (نظارت) ژنو و کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها موته‌گویی جامائیکا می‌پردازیم.

احداث جزایر مصنوعی از منظر کنوانسیون ۱۹۵۸ ژنو

اگرچه پیش از کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و دریای مجاور، کنفرانس ۱۹۳۰ در ژنو برگزار شد و نتیجه‌ای در برنداشت، اما دولت‌ها دیدگاه‌های خود را راجع به دریاها مطرح نمودند. کنفرانس ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و منطقه مجاور در حقیقت اولین تلاش موفقیت‌آمیز در تدوین قواعد حقوق بین‌الملل است که از ۲۴ فوریه تا ۲۷ آوریل ۱۹۵۸ میلادی، در شهر ژنو سویس برگزار گردید و نمایندگان ۸۶ دولت در این کنفرانس شرکت کرده بودند (طلایی، ۱۳۹۸: ۲۱).

در این کنفرانس که به اولین کنفرانس حقوق دریاها معروف است، چهار کنوانسیون به تصویب رسید. کنوانسیون‌های کنفرانس ۱۹۵۸ عبارت‌اند از: ۱- دریای سرزمینی و منطقه مجاور، ۲- دریای آزاد، ۳- فلات قاره و ۴- ماهیگیری و حفاظت منابع زنده. اگرچه در اولین کنفرانس سازمان ملل ۱۹۵۸ درباره دریاها زیاد به بحث جزایر مصنوعی پرداخته نشده است، ولی در بند ۴ ماده ۵ از کنوانسیون فلات قاره ۱۹۵۸ راجع به جزایر مصنوعی چنین آمده است: تأسیسات ویژه کشف و استخراج منابع طبیعی در فلات قاره، منزلت حقوق جزایر (طبیعی) را ندارند و در تعیین مرزهای دریایی هیچ امتیازی برای کشور مالک جزیره مصنوعی ایجاد نمی‌کنند. پس اگرچه بر پایه کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و منطقه مجاور (نظارت) جزایر مصنوعی نمی‌توانند پایه‌ای برای تعیین خط مبدأ و مناطق دریایی باشند، اما این کنوانسیون مشروعیت احداث جزایر مصنوعی را تأیید نموده است (خدادادی، ۱۳۹۷: ۱۶).

تأسیس جزایر مصنوعی از منظر کنوانسیون ۱۹۸۲ موته‌گویی

از نظر کنوانسیون ۱۹۸۲ سازمان ملل درباره حقوق دریاها موته‌گویی، حق ساخت جزایر مصنوعی در آب‌های داخلی و دریای سرزمینی به دولت‌های ساحلی اعطا گشته و ماده ۵۶ در بند ب در قسمت ۱ و مواد ۶۰ و ۸۰ از کنوانسیون ۱۹۸۲ به ساخت جزایر

مصنوعی توسط دولت ساحلی در منطقه انحصاری اقتصادی و بر روی فلات قاره اشاره می‌نماید. (Dadandish, Rahnavard, 2013: 105-106)

بنابراین، مواد ۶۰ و ۸۰ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها به‌وضوح مشخص می‌نمایند که کشورهای ساحلی حق ساخت، مجوز، تنظیم ساخت، بهره‌برداری و استفاده از جزایر مصنوعی و تأسیسات را دارند (Michelle E. portman, 2019: 160).

بند د ماده ۸۷ از کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها به آزادی احداث جزایر مصنوعی و سایر تأسیسات و بناهای مجاز به موجب حقوق بین‌الملل اشاره می‌نماید. با این وجود طبق بند ۸ ماده ۶۰ از کنوانسیون حقوق دریاها، تأسیسات و جزایر مصنوعی از خط مبدأ و مناطق دریایی فاقد می‌باشند (Articles, 60, 87, UNCLOS, 1982).

به عبارت دیگر، جزایر مصنوعی خط مبدأ، آب‌های داخلی، قلمرو دریای سرزمینی ۱۲ مایل، منطقه مجاور (نظارت) ۱۲ مایل و منطقه انحصاری اقتصادی از خط مبدأ تا ۲۰۰ مایل را ندارند (AlThobiani, Bawole, M. Subhan, 2020: 1). طبق کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها محدودیت‌هایی در مورد احداث جزایر مصنوعی وجود دارد که این محدودیت‌ها عبارت‌اند از: ۱- دولت‌های ساحلی نمی‌توانند مانع عبور بی‌ضرر از دریای حاشیه جزیره مصنوعی شوند، ۲- جزیره مصنوعی با کشتیرانی بین‌المللی در خطوط ضروری آبی شناخته شده تداخلی ندارد، ۳- به دلیل عدم حاکمیت کشورها بر دریای آزاد، باید یک تمایزی میان جزایر برای استخراج منابع طبیعی در آن مناطق و انواع دیگر جزایر قرار بدهند (خداداد، ۱۳۹۴: ۴۸-۴۲).

می‌توان گفت که ساخت جزایر مصنوعی توسط دولت‌های کرانه‌ای خلیج فارس و دریای خزر با کنوانسیون ۱۹۸۲ مطابقت دارد و مشروع است، اما کنوانسیون مطروحه بر لزوم توجه به حقوق همسایگان و حفظ محیط‌زیست دریایی در ساخت جزایر مصنوعی توجه خاصی مبذول داشته است (وفایی، الوندی، ۱۳۹۳: ۲۲۴). همچنین از آنجایی که حوادث زیست‌محیطی بر اثر انتقال آثار سازه‌های مصنوعی به خارج از قلمرو یک کشور می‌تواند به محیط‌زیست دیگر کشورهای همسایه و همجوار صدمه وارد نماید، لذا دولت‌های سازنده جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر ملزم به رعایت حقوق کشورهای همجوار و همسایه خود هستند، چراکه آن‌ها طبق ماده ۲۳۵ از کنوانسیون

۱۹۸۲ حقوق دریاها در برابر حفاظت از محیط‌زیست دریایی مسئول می‌باشند (کیس، الکساندر، سند، پیتراچ، ۱۳۹۲: ۱۴).

بند سوم: مشروعیت احداث جزایر مصنوعی طبق رأی دادگاه بین‌المللی حقوق دریاها این سؤال به ذهن متبادر می‌شود که آیا دولت‌های ساحلی می‌توانند بدون در نظر گرفتن حقوق و منافع دیگر دولت‌های همسایه و همجوار خود به احداث جزایر مصنوعی اقدام نمایند؟ برای پاسخ به این سؤال به رأی دادگاه داورى حقوق دریاها^۱ در دعوای مالزی علیه سنگاپور (تنگه جوهور) در سال ۲۰۰۳ استناد می‌نماییم که بسیار روشنگرانه است.

(Case Concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor Malaysia v. Singapore, ITLOS Case No. 12.2003. Available at: <https://www.itlos.org/en/main/cases/listof-cases/case-no-12>).

مالزی مدعی شد که سنگاپور در تأسیس جزایر مصنوعی با اثرگذاری منفی بر محیط‌زیست دریایی سبب فرسایش فزاینده ساحل، رسوب‌گذاری فزاینده، آلودگی و شور شدن فزاینده آب دریا خواهد شد. دادگاه در بررسی این دعوا و ادعاهای مالزی اعلام نمود که دولت‌ها در زمینه ساخت جزایر مصنوعی باید آثار زیست‌محیطی آن را ارزیابی و به آگاهی کشورهای ذینفع برسانند و با دیگر کشورها برای نگهداشت محیط‌زیست دریا همکاری کنند و دادگاه تأکید کرد که وظیفه اساسی دولت سازنده جزایر مصنوعی این است که نگرانی‌های زیست‌محیطی دیگر دولت‌ها را از راه همکاری مورد توجه قرار دهد. دادگاه بین‌المللی داورى حقوق دریاها با توجه به آثار احتمالی اقدام سنگاپور بر محیط‌زیست دریا، تأکید کرد که دوراندیشی ایجاب می‌کند که راه‌های ارزیابی خطر پیش از عملیاتی شدن پروژه به کار گرفته شود. این عبارت در رأی دادگاه اگرچه اصل اتخاذ تدابیر احتیاطی پیش از عمل را مدنظر قرار داده است، اما رأی دادگاه ساخت جزایر مصنوعی را ممنوع ننمود و چنین استنباط می‌شود که ساخت جزایر مصنوعی از نظر دادگاه داورى حقوق دریاها مشروع می‌باشد (سبزیان، مرتضی، ۱۳۹۰: ۳). اگرچه ساخت جزایر مصنوعی مطابق با رأی دادگاه بین‌المللی حقوق دریاها در دعوای مالزی علیه سنگاپور نیز مشروع می‌باشد، اما درعین حال کشورهای سازنده جزایر

۲۸۹

احداث جزایر
مصنوعی در
خلیج فارس و دریای
خزر از منظر حقوق
بین‌الملل دریاها و
کنوانسیون‌های
منطقه‌ای

مصنوعی، ملزم هستند که حقوق و منافع دولت‌های همسایه و همجوار خود را رعایت نمایند (اسلامیه همدانی، امیر، ۱۳۹۷: ۳۵).

احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر طبق مقررات منطقه‌ای راجع به دریاها

در قسمت پیش رو مشروعیت یا عدم مشروعیت ایجاد جزایر مصنوعی در دو پهنه آبی در جنوب و شمال کشور ما ایران را از منظر قواعد و مقررات داخلی و منطقه‌ای مورد تفحص قرار می‌دهیم.

ایجاد جزایر مصنوعی از منظر قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان

به دنبال انعقاد کنوانسیون حقوق دریاها در سال ۱۹۸۲ رویه دولت‌ها شاهد تحولاتی بود که گاه همخوان با کنوانسیون مذکور و گاه جدا از آن، حقوق دریاها را دگرگون نمود. از این رو، وزارت امور خارجه در صدد تصویب قانونی جامع برآمد که هم مقررات گذشته در سند تقنینی واحد ادغام و هم تحولات جدید حقوق دریاها در آن لحاظ شود. لذا، لایحه مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان در سال ۱۳۶۹ تهیه شد و در ۳۱ فروردین ۱۳۷۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی و سپس به تأیید شورای نگهبان رسید. ترجمه انگلیسی آن طی یادداشت شماره ۱۵۲، نمایندگی دائمی جمهوری اسلامی ایران در سازمان ملل متحد، به دبیرخانه آن ارسال شد و دفتر امور اقیانوسی و حقوق دریاهای این دبیرخانه، در شماره ۲۴ بولتن ایجاد (Bulletin, 1993: 10).

حقوق دریاها آن را منتشر نمود جزایر مصنوعی از نظر قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان در بند ب از ماده ۱۴ از فصل سوم چنین آمده است که حقوق حاکمه و صلاحیت جمهوری اسلامی ایران در ماورای دریای سرزمینی که منطقه انحصاری اقتصادی نامیده می‌شود، به شرح زیر اعمال می‌گردد: وضع و اجرای مقررات و قواعد مناسب به ویژه در زمینه فعالیت‌های زیر، احداث و استفاده از جزایر مصنوعی و سایر تأسیسات و بناها و تعبیه کابل و لوله‌های زیردریایی و تعیین حریم‌های امنیتی، و حفاظت و حمایت از محیط‌زیست دریایی (<https://www.rc.majlis.ir/Fa.law.Show>).

سازمان منطقه‌ای برای حفاظت از محیط‌زیست دریایی (راپمی)^۱

کنوانسیون منطقه‌ای کویت برای همکاری درباره حمایت از محیط‌زیست دریایی در برابر آلودگی خلیج فارس، قانونی است که کشورهای حوزه خلیج فارس و دریای عمان یعنی جمهوری اسلامی ایران، بحرین، عراق، قطر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی در آن متعهد شده‌اند که کوشش‌های خود را برای حفاظت از محیط‌زیست دریایی مشترکشان به کار بگیرند. این کنوانسیون ضمن اعلام اینکه منطقه خلیج فارس از مناطق ویژه محسوب می‌شود، تدابیری را برای حفظ اکوسیستم طبیعی، یک تعهد کلی برای تهیه مقررات و قواعد در زمینه مسئولیت و خسارت برای کشورهای عضو تعیین و مشخص نموده است (عباسی اشلقی، ۱۳۹۰: ۵۹). در ماده ۱۳ از کنوانسیون راپمی مثل ماده ۲۳۵ از کنوانسیون حقوق دریاهای دو نوع مسئولیت حقوقی الف) مسئولیت ناشی از نقض مقررات بین‌المللی و ب) مسئولیت ناشی از نقض تعهدات کنوانسیون و پروتکل‌های آن پیش‌بینی شده است. لذا، کشورهایی که در حال ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس هستند، باید علاوه بر توجه به مقررات کنوانسیون حقوق دریاهای، به مقررات منطقه‌ای نیز توجه نمایند و این نکته را مدنظر داشته باشند که در صورت هرگونه تخریب محیط‌زیست و نقض قوانین، مسئول بوده و علاوه بر آن باید پیش از هر اقدامی پیامدهای زیست‌محیطی را مورد مطالعه قرار داده و سپس اقدام به ساخت جزایر مصنوعی و سازه‌ها نمایند. لذا، شایسته و بایسته است که دولت‌های خلیج فارس، مطابق با موازین بین‌المللی به نگرانی‌های دولت‌های همسایه خود نیز توجه نموده و برای زدودن ضررهای زیست‌محیطی ناشی از ساخت جزایر مصنوعی، در احداث تأسیسات و بناها، قدری درنگ نمایند (نجفی‌زاده چناری، ۱۳۹۴: ۲-۱).

جایگاه جزایر مصنوعی در رژیم حقوقی دریای خزر ۲۰۱۸

کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر ۲۰۱۸ منعقد شده بین پنج کشور ایران، روسیه، ترکمنستان، آذربایجان و قزاقستان در مواد ۷، ۸ و ۱۲ به موضوع جزایر مصنوعی ورود پیدا کرده است و در واقع همانند کنوانسیون ۱۹۵۸ و ۱۹۸۲ حقوق دریاهای، موضوع

1. Regional organization for the protection of the Marine Environment, (ROPME).

ساخت جزایر مصنوعی را به رسمیت شناخته و مشروع می‌داند. بر اساس کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها، جزایر مصنوعی هیچ ارتباطی به خطوط مبدأ و شیوه اندازه‌گیری مناطق دریایی ندارند و تأثیری نیز بر میزان آب‌های سرزمینی و آب‌های مجاور کشورها ندارد. این بدان معنی است که دولت‌های ساحلی نمی‌توانند مدعی حقوقی باشند که در کنوانسیون‌های حقوق بین‌الملل دریاها در مورد "تأسیسات ثابت بندری" از لحاظ محاسبه خط مبدأ اندازه‌گیری مناطق دریایی پیش‌بینی شده است. در بند ۲ از ماده ۷ کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر اشعار می‌دارد: "... تأسیسات دور از ساحل و جزایر مصنوعی نباید به عنوان تأسیسات دائمی بندری محسوب شوند." چنانچه مشاهده می‌شود، نوعی قرابت بین رویکرد کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها و کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر به ویژه در "عدم قرار گرفتن جزایر مصنوعی به عنوان بخش تشکیل‌دهنده ساحل و تأسیسات دائمی بندری وجود دارد که این موضوع از نظر جلوگیری از گسترش قلمرو خاکی و ساحلی جمهوری آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان در دریای خزر بسیار حائز اهمیت است و باید به این نکته نیز توجه داشت که از منظر کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر ۲۰۱۸، سکوها متحرک و نیمه متحرک اکتشافی نیز جزیره مصنوعی اطلاق می‌شود (کوزه‌گرکالجی، ۱۳۹۷: ۵-۴).

به‌طور کلی می‌توان اذعان داشت که اگرچه طبق قواعد کنوانسیون‌های بین‌المللی و منطقه‌ای راجع به دریاها احداث جزایر مصنوعی توسط دولت‌های کرانه‌ای خلیج فارس و دریای خزر در این دو خطه آبی که طی بیست سال اخیر به تأسیس جزایر مصنوعی اقدام نموده‌اند، مشروع هست، اما طبق اصل انتشار داده‌ها در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست، دولت‌های سازنده جزایر باید دیگر دولت‌ها را در مورد ساخت‌وساز و خصوصیات جزایر مصنوعی، سازه‌ها، بناها و تأسیسات خود مطلع نمایند (Gasemi, Poorhashemi, 2018: 1).

نتیجه‌گیری

با عنایت به تحقیق انجام شده در خصوص موضوع احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر از منظر حقوق بین‌الملل دریاها، نتیجه حاصل از این پژوهش نشان داد که از نظر حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی تا رأی دادگاه داوری حقوق

دریاهای در دعوی مالزی علیه سنگاپور و کنوانسیون ۱۹۵۸ دریای سرزمینی و منطقه مجاور و کنوانسیون ۱۹۸۲ مونته‌گویی جامائیکا، احداث جزایر مصنوعی در خلیج فارس و دریای خزر مشروع هست، مشروط به اینکه دولت‌های سازنده جزایر مصنوعی باید حقوق همسایگان همجوار و حفظ محیط‌زیست، منابع زنده و غیره زنده موجود در بستر و زیر بستر دریاهای را رعایت نمایند و دولت‌های تأسیس‌کننده این جزایر نمی‌توانند برای جزایر مصنوعی، خط مبدأ و مناطق دریایی در نظر بگیرند و آن‌ها فقط مجاز هستند که مناطق امن با شعاع ۵۰۰ متر برای آن‌ها ایجاد نمایند. دولت‌های کرانه‌ای خلیج فارس و دریای خزر که اقدام به احداث جزایر مصنوعی می‌نمایند، طبق ماده ۲۳۵ کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاهای در برابر حفاظت و حمایت از محیط‌زیست دریایی مسئول هستند، چرا که حوادث مهم زیست‌محیطی بر اثر انتقال آثار این جزایر به خارج از قلمرو یک کشور می‌تواند به محیط‌زیست دولت‌های همسایه ضرر و آسیب وارد نماید و با استناد به اهمیت اصل همسایه خوب در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست که اذعان می‌دارد: دولت‌ها مکلف هستند با توجه به یکپارچه بودن محیط‌زیست، برای پاسداری از محیط‌زیست درون مرزهای خود تدابیری اتخاذ نمایند تا دیگر کشورها از همسایگی آن‌ها آسیب و ضرری نبینند. لذا اگرچه احداث جزایر مصنوعی از نظر قواعد و مقررات بین‌المللی و منطقه‌ای درباره دریاهای و همچنین دادگاه بین‌المللی حقوق دریاهای مشروع و مجاز شناخته شده، اما در ساخت این جزایر، باید برنامه‌ریزی‌های زیست‌محیطی و منافع متقابل همسایگان دریایی مطمح نظر سازندگان این سازه‌ها قرار بگیرد، چرا که در صورت عدم توجه به منافع سایر دولت‌ها و تخریب محیط‌زیست دریایی، ساخت جزایر مصنوعی از منظر حقوق بین‌الملل دریاهای نمی‌تواند که مشروع شناسایی گردد.

به نظر می‌رسد که برپایی کنوانسیون مستقل منطقه‌ای راجع به احداث جزایر مصنوعی و حفاظت از محیط‌زیست دریایی در خلیج فارس و در دریای خزر و نهادینه کردن ضمانت اجرا برای آن‌ها تا در صورت نقض تعهدات بین‌المللی و انتساب آن به دولت‌های ساحلی سازنده جزایر مصنوعی در این دو پهنه آبی، مسئولیت بین‌المللی آن‌ها محرز گشته و باید دولت‌های ناقض تعهدات بین‌المللی برای جبران خسارات وارده به دولت یا دولت‌های متضرر از آلودگی‌های زیست‌محیطی دریایی در خلیج فارس و دریای خزر

غرامت پرداخت نمایند. تنقیح قوانین و یا وضع قوانینی جدید توسط مقننین داخلی دولت‌های کرانه‌ای خلیج فارس و دریای خزر جهت محدود کردن حق حاکمیت دولت‌هایشان راجع به احیای زمین و برداشت شن و ماسه از بستر و زیر بستر دریا برای ایجاد سازه‌های مصنوعی، چرا که با برداشت شن و ماسه از بستر و زیر بستر دریاها، مانع لانه‌گذاری، رشد و تکثیر ماهیان و در نهایت باعث از بین رفتن جوامع گیاهی و جانوری کمیاب در این دو منطقه می‌گردد. هم این طور با استناد به ماده ۱۲۲ از کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق دریاها مونته‌گوبی جامائیکا، خلیج فارس دریایی نیمه‌بسته یا نیمه‌محصور و دریای خزر دریایی محصور و یا بسته محسوب می‌گردد که با عنایت به این ماده و با استناد به ماده ۱۲۳ کنوانسیون مزبور که اذعان می‌دارد باید میان دولت‌های ساحلی در امور مختلف مربوط به بهره‌برداری از حقوق و انجام تکالیف خود با یکدیگر همکاری نمایند، لذا مفهوم مخالف ماده اخیر، این مضمون را به ذهن تداعی می‌نماید که اگر برخی از دولت‌های جنوبی و شمالی کشور ما که سازنده جزایر در خلیج فارس و دریای خزر هستند به شرایط طبیعی و عدم جابجایی مداوم آب در خلیج فارس و دریای خزر، توجه‌ای ننمایند و باعث آلودگی‌های زیست‌محیطی دریایی خلیج فارس و دریای خزر شوند، ایران می‌تواند با ارسال مکرر شکوائیه‌هایی به سازمان ملل متحد، کشورهای همسایه سازنده جزایر مصنوعی را تحت فشار قرار داده تا از ساخت بی‌رویه جزایر مصنوعی و گسترش آن‌ها در خلیج فارس و دریای خزر جلوگیری به عمل آورد. علاوه بر این کشورهای حوزه خلیج فارس می‌توانند با برگزاری یک نشست جدید سران، کنوانسیون ۱۹۷۸ منطقه‌ای حفاظت از محیط‌زیست دریایی خلیج فارس و دریای عمان (راپمی) را با اصلاحاتی دوباره احیاء نمایند و یا با تدوین کنوانسیونی دیگر آن را ملغی نموده، زیرا که کنوانسیون مذکور با توجه به دگرگونی‌های شگرف منطقه‌ای، دیگر نمی‌تواند پاسخگوی تحولات روز باشد.

منابع

اسلامیه همدانی امیر، نیک‌بخش شرفشاده علی (۱۳۹۷). «احداث جزایر مصنوعی امارات، آثار و تبعات آن بر حاکمیت منابع نفت و گاز ایران در خلیج فارس». ماهنامه علمی اکتشاف و تولید نفت و گاز. شماره ۱۶۳، صص ۴۳-۳۲.

بنایی، محمدرضا، قاسمی، وحید (۱۳۹۵)، جزایر مصنوعی در حقوق بین‌الملل دریاها و تأثیر آن بر محیط‌زیست (مطالعه موردی خلیج فارس)، چاپ اول، تهران: انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد.

چرچیل، رابین، لو، آلن (۱۳۹۳)، حقوق بین‌الملل دریاها، مترجم: آقای، بهمن، چاپ هفتم، تهران: انتشارات گنج دانش.

خداداد، زهرا (۱۳۹۴)، «تحلیل ساخت جزایر مصنوعی توسط امارات متحده عربی در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل»، نشریه مطالعات فرهنگی و سیاسی خلیج فارس، دوره ۲، شماره ۵، صص ۵۴-۳۱. خدادادی، اشرف (۱۳۹۷)، حقوق بین‌الملل دریاها، چاپ دوم، تهران: انتشارات جنگل.

سبزیان، مرتضی و سبزیان، هادی و آذرینا، فرهود، (۱۳۹۰)، «ساخت جزایر مصنوعی از منظر حقوق بین‌الملل دریاها و ملاحظات زیست‌محیطی، ژئوپلیتیکی آن در خلیج فارس»، سیزدهمین همایش صنایع دریایی (MIC) 2011، جزیره کیش.

طلایی، فرهاد (۱۳۹۸)، حقوق بین‌الملل دریاها، چاپ پنجم، تهران: انتشارات جنگل.

عباسی اشراقی، مجید (۱۳۹۰)، «ساخت جزایر مصنوعی در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل محیط‌زیست»، نشریه علمی - پژوهشی راهبرد، دوره ۲۰، شماره ۵۸، صص ۶۴-۴۷.

فرج‌پور تکالو، فاطمه و همکاران (۱۳۹۷)، رژیم حقوقی بین‌المللی جزایر مصنوعی، چاپ اول، تهران: انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد.

کوزه‌گرکالجی، ولی (۱۳۹۹)، «جایگاه جزایر مصنوعی در کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر»، موسسه مطالعات ایران و اوراسیا، صص ۵-۴.

کیس، الکساندر، سند، پیتر اچ، لانگ، وینفراید (۱۳۹۲)، حقوق محیط‌زیست، مترجم: حبیبی، محمدحسین، جلد اول، چاپ چهارم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

نجفی‌زاده چناری، سمانه (۱۳۹۴)، «مشروعیت احداث جزایر مصنوعی از منظر حقوق بین‌الملل»، دومین کنفرانس بین‌المللی حقوق و توسعه پایدار جامعه مدنی، شیراز.

وفایی، منصور، الوندی، فاطمه (۱۳۹۳)، «پیامدهای منفی تأسیس جزایر مصنوعی امارات در خلیج فارس از منظر حقوق بین‌الملل»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و دوم، شماره هشتادوسه، صص

۲۴۳-۲۲۵.

Dadandish, Parvin, Rahnavard, Hamid (2013), The Artificial Islands in the Persian Gulf: A Political and Legal Analysis; Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. 3, No; 4. pp. 105-106.

Faisal AlThobiani, Alfred Bawole, M. Subhan (2020), Artificial Island Based Port Expansion: A Review On Environmental Impacts, International Journal of Scientific & Technology Research, p.1.

Michelle E. (2019), portman, Detached Islands: Artificial Islands as adaptation challenges in the making, Journal of the Geographical Society of Berlin, Vol. 150, No; 3, p.160.

Mojtaba Mahmoodian (2010), Andi Egon, A Review of Construction of islands, Conference Paper. pp. 1-11. April ALL contend following this page was uploaded by Dr. Mojtaba Mahmoodian on 28 May 2018.

Owe Ronstrom (2009), University of Gotland Visby, Gotland Sweden, Island Words, Island Worlds: The Origins and Meaning of Words for Island in North-West Europe, Island Studies Journal, vol. 4, No; 2, pp. 163-182.

Gasemi, Poorhashemi, Seyed Abbas, Hermidas Bavand (2018), Geopolitical and environmental study of artificial islands in the Persian Gulf (from the perspective of international law), Geography Ukrainian Journal of Ecology, p1.

Aghai Diba, Bahman (2009), Legal Regim of the Artificial Islands in the Persian Gulf, PhD International Law of the Sea, This article is first published in the Soochow Law Journal, Vol. 6, p 5.

Case Concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor (Malaysia v. Singapore), ITLOS Case No. 12 (2003).

Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone. Done at Geneva, on 29 April 1958.

International Maritime Organization, (IMO).

Islamic Parliament Research Center Of The Islamic Republic Of IRAN, 2021.

International Tribunal for the Law of the Sea.

The Act on the Maritime Areas of Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf and the Sea of Oman, Law of the sea Bulletin, pp. 10, No; 24, 1993.

Regional organization for the protection of the Marine Environment, (ROPME).

Unaited National Convention on the Law Sea (UNCOLS), 1982.

<https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-no-12>.

<https://www.rc.majlis.ir.Fa.law.Show>.

۲۹۶

پژوهش‌های
روابط بین‌الملل

فصلنامه

پژوهش‌های

روابط بین‌الملل،

دوره یازدهم،

شماره سوم، شماره

پیاپی چهل و دو

پاییز ۱۴۰۰